W7. Elektrodynamika cz. I

Plan wykładu:

- cząstka w zewnętrznym polu elektrycznym i magnetycznym
  - czteropotencjał pola elektromagnetycznego
- interpretacja czteropotencjału
- niezmienniczość cechowania czteropotencjałów elektromagnetycznych
- transformacja Lorentza pól: magnetycznego i elektrycznego

Elektrodynamika sformułowana w postaci równań Maxwella powstała pół wieku przez teorią relatywistyczną.

Związek obu teorii jest na tyle silny, że równania te można wyprowadzić
korzystając z zasady najmniejszego działania i teorii relatywistycznej.

W dalszej części wykładu wykorzystamy zapis tensorowy,
jednak do zapisu operacji sumowania użyjemy **konwencji sumowania Einsteina**

$$a_\mu b^\mu = \sum_\mu a_\mu b^\mu = s$$

$$a_\mu T^{\mu\nu} = \sum_\mu a_\mu T^{\mu\nu} = V^\nu$$

$$\partial_\mu T^{\mu\nu} = \sum_\mu \partial_\mu T^{\mu\nu} = \sum_\mu \frac{\partial}{\partial x^\mu} T^{\mu\nu} = V^\nu$$

Cząstka w zewnętrznym polu elektrycznym i magnetycznym

Rozważmy problem cząstki relatywistycznej w polu elektromagnetycznym (EM).

Wiemy, że działanie dla cząstki swobodnej ma postać

$$S_0 = -m_0 c \int_{Z_1}^{Z_2} ds$$

musimy dodać do niego wyraz opisujący oddziaływanie z polem EM.

Załóżmy że pole EM możemy opisać przy pomocy czterowektora w postaci

- tensora kontrawariantnego $A^{\mu} = (\varphi, c\vec{A})$

Uwaga: stała c ujednolica wymiar współrzędnych tensora

- tensora kowariantnego $A_{\mu} = (\varphi, -c\vec{A})$

Tensor A definiuje tzw. **czteropotencjał pola EM**, gdzie:

wielkości definiowane w elektrodynamice klasycznej

- φ - potencjał skalarny
- $\vec{A}$ - potencjał wektorowy

$$\varphi = \varphi(\vec{r}, t)$$

$$\vec{A} = [A_x(\vec{r}, t),\ A_y(\vec{r}, t),\ A_z(\vec{r}, t)]$$

Zakładamy tu że potencjał skalarny zawiera informacje o polu elektrycznym, a wektorowy o polu magnetycznym – wielkości te zdefinujemy później

Działanie opisujące oddziaływanie cząstka-pole powinno być liniowe względem pola (np. siła od pola elektrycznego działającego na ładunek q)

Taką własność posiada skalar $$ds_A = C \cdot A_\mu dx^\mu, \qquad C = -\frac{q}{c} = const$$

stałą C dobieramy tak aby działanie miało wymiar energia x czas, a równania ruchu opisywały ruch rzeczywisty

Poprawka do działania związana z potencjałem EM

$$S_A = -\frac{q}{c}\int_{Z_1}^{Z_2} A_\mu dx^\mu$$

i pełne działanie

$$\begin{aligned} S &= S_0 + S_A = -m_0 c \int\limits_{Z_1}^{Z_2} ds - \frac{q}{c}\int\limits_{Z_1}^{Z_2} A_\mu dx^\mu \\ &= \int_{Z_1}^{Z_2} \left(-m_0 c\, ds - q\,\varphi\, dt + q\vec{A}\cdot d\vec{r}\right) \end{aligned}$$

zamieniamy na całkę po czasie

$$S = \int\limits_{t_1}^{t_2} \left(-m_0 c^2\sqrt{1-\frac{v^2}{c^2}} - q\,\varphi + q\,\vec{A}\cdot\vec{v}\right) dt$$

Z całki działania wydobywamy funkcję Lagrange'a

$$L = -m_0 c^2 \sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}} - q\varphi + q\vec{A}\cdot\vec{v}$$

a z lagranżjanu pęd uogólniony układu

$$\vec{P} = \frac{\partial L}{\partial \vec{v}} = \frac{m_0 \vec{v}}{\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}} + q\vec{A} = \vec{p} + q\vec{A}$$

uwaga: różniczkowanie po wektorze traktujemy jako różniczkowanie po wszystkich składowych wektora

$\vec{p}$ - pęd mechaniczny cząstki

$\vec{P}$ - pseudopęd: pęd cząstki + pole

Energia cząstki w polu EM

$$\begin{aligned} E &= \vec{P}\cdot\vec{v} - L = \vec{p}\cdot\vec{v} + q\vec{A}\cdot\vec{v} + m_0 c^2 \sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}} + q\varphi - q\vec{A}\cdot\vec{v} \\ &= \frac{m_0 v^2}{\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}} + m_0 c^2 \sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}} + q\varphi = \frac{m_0 c^2}{\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}} + q\varphi \end{aligned}$$

Energia cząstki nie zależy od potencjału wektorowego $\vec{A}$

$$E = \frac{m_0 c^2}{\sqrt{1 - \frac{v^2}{c^2}}} + q\varphi$$

korzystając z relacji prędkość-pęd (cząstki)

$$\vec{p} = \gamma m_0 \vec{V}$$

prędkość (cząstki) wyrażamy przez pęd

$$\vec{v}^{\,2} = \frac{\vec{p}^{\,2} c^2}{m_0^2 c^2 + \vec{p}^{\,2}}$$

by otrzymać funkcję Hamiltona

$$\begin{aligned} H &= c\sqrt{m_0^2 c^2 + \vec{p}^{\,2}} + q\varphi \\ &= c\sqrt{m_0^2 c^2 + \left(\vec{P} - q\vec{A}\right)^2} + q\varphi \end{aligned}$$

Interpretacja czteropotencjału pola EM

Zapiszmy równania ruchu cząstki

$$\frac{d}{dt}\frac{\partial L}{\partial \vec{v}} = \frac{\partial L}{\partial \vec{r}}$$

$$\dot{\vec{P}} = \frac{d}{dt}\left(\vec{p} + q\vec{A}\right) = -q\nabla\varphi + q\nabla\left(\vec{A}\cdot\vec{v}\right)$$

$$\nabla\left(\vec{A}\cdot\vec{v}\right) = \underbrace{(\vec{A}\cdot\nabla)\vec{v}}_{=0} + (\vec{v}\cdot\nabla)\vec{A} + \vec{v}\times\nabla\times\vec{A} + \underbrace{\vec{A}\times\nabla\times\vec{v}}_{=0}$$

- wyrazy 1 i 4 znikają bo prędkość nie zależy od położenia

$$\frac{d}{dt}\left(\vec{p} + q\vec{A}\right) = -q\nabla\varphi + q\left(\vec{v}\cdot\nabla\right)\vec{A} + q\vec{v}\times\nabla\times\vec{A}$$

$$\frac{d}{dt}\vec{A} = \frac{\partial\vec{A}}{\partial t} + \sum_{i=1}^{3}\frac{\partial\vec{A}}{\partial x_i}\frac{dx_i}{dt} = \frac{\partial\vec{A}}{\partial t} + \left(\sum_{i=1}^{3}\frac{dx_i}{dt}\frac{\partial}{\partial x_i}\right)\vec{A} = \frac{\partial\vec{A}}{\partial t} + (\vec{v}\cdot\nabla)\vec{A}$$

$$\frac{d}{dt}\vec{p} + q\frac{\partial\vec{A}}{\partial t} + q(\vec{v}\cdot\nabla)\vec{A} = -q\nabla\varphi + q(\vec{v}\cdot\nabla)\vec{A} + q\vec{v}\times\nabla\times\vec{A}$$

$$\frac{d}{dt}\vec{p} = -q\nabla\varphi - q\frac{\partial\vec{A}}{\partial t} + q\vec{v}\times\nabla\times\vec{A}$$

Otrzymaliśmy wyrażenie na pochodną czasową pędu cząstki

$$\frac{d}{dt}\vec{p} = -q\nabla\varphi - q\frac{\partial\vec{A}}{\partial t} + q\vec{v}\times\nabla\times\vec{A}$$

Jeśli wyrażenie to zapiszemy w znanej nam postaci opisującej siłę działającą na naładowaną cząstkę w polu E i B (siła Lorenza)

$$\vec{F} = \frac{d}{dt}\vec{p} = q\vec{E} + q\vec{v}\times\vec{B}$$

to z porównania wyrazów dostaniemy zależności

$$\vec{E} = -\nabla\varphi - \frac{\partial\vec{A}}{\partial t}$$

$$\vec{B} = \nabla\times\vec{A}$$

Związki te znane są z elektrodynamiki klasycznej

Zinterpretowaliśmy znaczenie fizyczne składników czteropotencjału pola EM.

Niezmienniczość cechowania potencjałów elektromagnetycznych

Czteropotencjał pola EM nie jest jednoznacznie określony.

Zobaczmy co się stanie gdy odejmiemy od niego ‘’czterogradient‘’ dowolnej funkcji f określonej w czasoprzestrzeni

$$\tilde{A}_\mu = A_\mu - \frac{\partial f}{\partial x^\mu} = A_\mu + \Delta A_\mu$$

spowoduje to zmianę w całce działania

$$\Delta S = -\frac{q}{c}\int_{Z_1}^{Z_2} \Delta A_\mu dx^\mu$$

$$\Delta S = \frac{q}{c}\int\limits_{Z_1}^{Z_2} \frac{\partial f}{\partial x^\mu} dx^\mu = \frac{q}{c}\int\limits_{Z_1}^{Z_2} df = \frac{q}{c}\left[f(Z_2) - f(Z_1)\right]$$

Dzięki narzuceniu warunków brzegowych wartość ΔS wyznaczają tylko wartości f w punktach początkowym i końcowym trajektorii.

ΔS nie zależy od trajektorii, a więc wariacja f nie wnosi wkładu do wariacji całki działania.

Sprawdźmy jak zmienią się równania ruchu po uwzględnieniu poprawki

Policzmy „czterogradient”

$$\frac{\partial f}{\partial x^\mu} = \partial_\mu f = \left(\frac{1}{c}\frac{\partial f}{\partial t}, \nabla f\right) \qquad \tilde{A}_\mu = A_\mu - \frac{\partial f}{\partial x^\mu} = A_\mu + \Delta A_\mu$$

i dodajmy go do składowych czteropotencjału

$$A_\mu = (\varphi, -c\vec{A}) \Rightarrow \left(\varphi - \frac{1}{c}\frac{\partial f}{\partial t}, -c\vec{A} - \nabla f\right) \Longrightarrow \begin{aligned} \tilde{\varphi} &= \varphi - \frac{1}{c}\frac{\partial f}{\partial t} \\ \tilde{\vec{A}} &= \vec{A} + \frac{1}{c}\nabla f \end{aligned}$$

$$\tilde{\vec{E}} = -\nabla\tilde{\varphi} - \frac{\partial \tilde{\vec{A}}}{\partial t} = -\nabla\varphi + \frac{1}{c}\nabla\frac{\partial f}{\partial t} - \frac{\partial \vec{A}}{\partial t} - \frac{1}{c}\frac{\partial}{\partial t}\nabla f = -\nabla f - \frac{\partial \vec{A}}{\partial t} = \vec{E}$$

$$\tilde{\vec{B}} = \nabla \times \tilde{\vec{A}} = \nabla \times \vec{A} - \frac{1}{c}\nabla \times \nabla f = \nabla \times \vec{A} = \vec{B}$$

Niejednoznaczność wyboru potencjałów nazywana jest niezmienniczością cechowania,

własność tę wykorzystuje się w celu ułatwienia wykonywanych rachunków
(odpowiedni wybór cechowania)

Przykład. Jeśli potencjał skalarny nie zależy od czasu, możemy zażądać jego zerowania

$$\tilde{\varphi} = 0 \quad \longrightarrow \quad \frac{\partial f}{\partial t} = c\varphi \quad \longrightarrow \quad f = ct\varphi$$

dodajemy poprawkę do potencjału wektorowego

$$\tilde{\vec{A}} = \vec{A} + \frac{1}{c}\nabla c\, t\, \varphi = \vec{A} + t\nabla\varphi$$

co daje

$$\tilde{\vec{E}} = -\frac{\partial \tilde{\vec{A}}}{\partial t} = -\frac{\partial \vec{A}}{\partial t} - \frac{\partial}{\partial t}\nabla(t\varphi) = -\frac{\partial \vec{A}}{\partial t} - \nabla\varphi = \vec{E}$$

$$\tilde{\vec{B}} = \nabla \times \tilde{\vec{A}} = \nabla \times \vec{A} + \underbrace{\nabla \times \nabla t\varphi}_{=0} = \nabla \times \vec{A} = \vec{B}$$

Transformacja Lorentza pól elektrycznego i magnetycznego

Wiemy już jaki jest związek E i B z czteropotencjałem pola EM.
Moglibyśmy wykonać transformację Lorentza czteropotencjału
i określić w ten sposób transformacje pól E i B

- rachunek taki byłby dość żmudny.

Ułatwimy sobie zadanie, jeśli wykorzystamy **tensor pola elektromagnetycznego**

$$\boxed{f_{\mu\nu} = \frac{\partial A_\nu}{\partial x^\mu} - \frac{\partial A_\mu}{\partial x^\nu}}$$

tensor jest antysymetryczny

$$\boxed{f_{\mu\nu} = -f_{\nu\mu}}$$

więc ma tylko 6 niezależnych składowych.

Tworzymy go korzystając z dwóch czterowektorów

$$x^\mu = (ct,\, x,\, y,\, z)$$

$$A_\mu = (\varphi, -c\vec{A})$$

$$\vec{E} = -\nabla\varphi - \frac{\partial \vec{A}}{\partial t}$$

$$\vec{B} = \nabla \times \vec{A} = \begin{vmatrix} \vec{i} & \vec{j} & \vec{k} \\ \frac{\partial}{\partial x} & \frac{\partial}{\partial y} & \frac{\partial}{\partial z} \\ A_x & A_y & A_z \end{vmatrix} = \vec{i}\left(\frac{\partial A_z}{\partial y} - \frac{\partial A_y}{\partial z}\right) + \vec{j}\left(\frac{\partial A_x}{\partial z} - \frac{\partial A_z}{\partial x}\right) + \vec{k}\left(\frac{\partial A_y}{\partial x} - \frac{\partial A_x}{\partial y}\right)$$

$$f_{00} = f_{11} = f_{22} = f_{33} = 0$$

$$f_{01} = \frac{\partial A_1}{\partial x^0} - \frac{\partial A_0}{\partial x^1} = -\frac{\partial A_x}{\partial t} - \frac{\partial \varphi}{\partial x} = E_x$$

$$f_{02} = \frac{\partial A_2}{\partial x^0} - \frac{\partial A_0}{\partial x^2} = -\frac{\partial A_y}{\partial t} - \frac{\partial \varphi}{\partial y} = E_y$$

$$f_{03} = \frac{\partial A_3}{\partial x^0} - \frac{\partial A_0}{\partial x^3} = -\frac{\partial A_z}{\partial t} - \frac{\partial \varphi}{\partial z} = E_z$$

$$A_\mu = (\varphi,\, -cA_x,\, -cA_y,\, -cA_z)$$
$$x^\mu = (ct,\, x,\, y,\, z)$$

$$f_{12} = \frac{\partial A_2}{\partial x^1} - \frac{\partial A_1}{\partial x^2} = -c\left(\frac{\partial A_y}{\partial x} - \frac{\partial A_x}{\partial y}\right) = -c(\nabla \times \vec{A})_z = -cB_z$$

$$f_{13} = \frac{\partial A_3}{\partial x^1} - \frac{\partial A_1}{\partial x^3} = -c\left(\frac{\partial A_z}{\partial x} - \frac{\partial A_x}{\partial z}\right) = c(\nabla \times \vec{A})_y = cB_y$$

$$f_{23} = \frac{\partial A_3}{\partial x^2} - \frac{\partial A_2}{\partial x^3} = -c\left(\frac{\partial A_z}{\partial y} - \frac{\partial A_y}{\partial z}\right) = -c(\nabla \times \vec{A})_x = -cB_x$$

Postać tensora pola EM

$$f_{\mu\nu} = \left(\begin{array}{cccc} 0 & E_x & E_y & E_z \\ -E_x & 0 & -cB_z & cB_y \\ -E_y & cB_z & 0 & -cB_x \\ -E_z & -cB_y & cB_x & 0 \end{array} \right)$$

transformację Lorentza tensora pola EM

$$f'_{\mu\nu} = \sum_{\mu_1\nu_1} \frac{\partial x^{\mu_1}}{\partial x'^{\mu}} \frac{\partial x^{\nu_1}}{\partial x'^{\nu}} f_{\mu_1\nu_1}$$

możemy wykonać korzystając z zapisu macierzowego

$$f'_{\mu\nu} = (\tilde{C}_{\mu}{}^{\mu_1})(f_{\mu_1\nu_1})(\tilde{C}_{\nu}{}^{\nu_1})^T$$

$$f'_{\mu\nu} = \left(\begin{array}{cccc} \gamma & \gamma\beta & 0 & 0 \\ \gamma\beta & \gamma & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 \end{array} \right) \left(\begin{array}{cccc} 0 & E_x & E_y & E_z \\ -E_x & 0 & -cB_z & cB_y \\ -E_y & cB_z & 0 & -cB_x \\ -E_z & -cB_y & cB_x & 0 \end{array} \right) \left(\begin{array}{cccc} \gamma & \gamma\beta & 0 & 0 \\ \gamma\beta & \gamma & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 \end{array} \right)$$

$$f'_{\mu\nu} = \begin{pmatrix} 0 & E_x & \gamma(E_y - \beta c B_z) & \gamma(E_z + \beta c B_y) \\ -E_x & 0 & -\gamma(cB_z - \beta E_y) & \gamma(cB_y + \beta E_z) \\ -\gamma(E_y - \beta c B_z) & \gamma(cB_z - \beta E_y) & 0 & -cB_x \\ -\gamma(E_z + \beta c B_y) & -\gamma(cB_y + \beta E_z) & cB_x & 0 \end{pmatrix}$$

porównujemy ze składowymi tensora w układzie O'

$$f'_{\mu\nu} = \begin{pmatrix} 0 & E'_x & E'_y & E'_z \\ -E'_x & 0 & -cB'_z & cB'_y \\ -E'_y & cB'_z & 0 & -cB'_x \\ -E'_z & -cB'_y & cB'_x & 0 \end{pmatrix}$$

z porównania dostaniemy

$$E'_x = E_x$$

$$E'_y = \gamma(E_y - \beta c B_z)$$

$$E'_z = \gamma(E_z + \beta c B_y)$$

$$B'_x = B_x$$

jeśli B_x=0 to się nie wygeneruje B'_x

$$B'_y = \gamma\left(B_y + \frac{\beta}{c}E_z\right)$$

nawet dla B_y=0, B'_y różne od 0

$$B'_z = \gamma\left(B_z - \frac{\beta}{c}E_y\right)$$

nawet dla B_z=0, B'_z różne od 0

Transformacja miesza ze sobą współrzędne wektorów E i B.

Wynik nie jest zaskakujący jeśli rozważymy ruch ładunku punktowego w układzie własnym i w innym inercjalnym poruszającym się względem niego z prędkością v.

Czteroprędkość

Prędkość cząstki transformuje się w skomplikowany sposób przy zmianie układu odniesienia.

Dlaczego?

$$\vec{v} = \frac{d\vec{x}}{dt}$$

bo różniczkujemy 3 składowe czterowektora x^{μ} po jego 4 składowej

Wyrażenie uprości się gdy zamiast dt użyjemy dτ – czasu własnego.

Tak definiujemy **czterowektor prędkości**

$$u^{\mu} = \frac{dx^{\mu}}{d\tau} = \left(c\frac{dt}{d\tau}, \frac{dx^{\mu}}{d\tau} \right)$$

$$u^{\mu} = \gamma \left(c, \vec{v} \right)$$

Trójprędkość v nie jest przestrzenną składową czterowekotra u - bo mnożona jest przez czynnik γ

(dopiero w granicy γ~1 tak się dzieje)

Siła w mechanice relatywistycznej

W mechanice klasycznej siłę definiujemy jako pochodną pędu

$$\vec{F} = \frac{d\vec{p}}{dt}$$

Siła działająca na cząstkę zmienia jej energię

$$E^2 = m_0^2 c^2 + c^2 \vec{p}^{\,2} \qquad / \cdot \frac{d}{dt}$$

$$E \frac{dE}{dt} = \vec{p} c^2 \cdot \frac{d\vec{p}}{dt} = \vec{p} c^2 \cdot \vec{F} \qquad / : E$$

ponieważ

$$\frac{\vec{p} c^2}{E} = \vec{v} \quad \longleftarrow \quad \left(\vec{p} = \gamma m_0 \vec{V} = \gamma m_0 c^2 \frac{\vec{V}}{c^2} = \frac{E}{c^2} \vec{V} \right)$$

dostajemy zależność

$$\boxed{\frac{dE}{dt} = \vec{v} \cdot \vec{F}} \qquad dE = \vec{F} \cdot \vec{v} dt = \vec{F} \cdot d\vec{x} = dT$$

Przez analogię do czterowektora prędkości użyjmy formuły

$$\boxed{K^\mu = \frac{dp^\mu}{d\tau}} \qquad d\tau = \frac{dt}{\gamma}$$

która definiuje czterowektor siły **Minkowskiego**

Czterowektor siły

$$K^\mu = \frac{dp^\mu}{d\tau}$$

$$K^\mu = \gamma \left(\frac{1}{c}\frac{dE}{dt}, \frac{d\vec{p}}{dt} \right) = \gamma \left(\frac{1}{c}\vec{v}\cdot\vec{F}, \vec{F} \right)$$

Związek czterowektora siły z tensorem pola EM

Klasyczną siłę Lorentza opisuje formuła

$$\vec{F} = q\left(\vec{E} + \vec{v}\times\vec{B}\right)$$

po przemnożeniu jej przez γ dostaniemy składowe 1-3 K^μ

Ale mamy do dyspozycji czterowektor prędkości

$$u^\mu = (\gamma c, \gamma\vec{v})$$

względem którego K^μ jest liniowe.

Liniową zależność K od czterowektora prędkości oraz wektorów pola zapewnia użycie tensora pola EM

$$K^\mu = q f^{\mu\nu} g_{\nu\nu_1} u^{\nu_1} = q f^\mu{}_\nu u^\nu$$

$f^\mu{}_\nu$ - tensor Faradaya